

4. Качараба С. П. Газета «Український емігрант» як літописець еміграції із Західної України. *Історичні пам'ятки Галичини*: матеріали наукової краєзнавчої конференції. Львів, 2001. С. 64–70.
5. Дудяк О. Польська спільнота Східної Галичини під час виборів 1922 року. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць*. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. Чернівці: Рута, 2002. Вип. 123-124. С. 414–423.
6. Коростіль Н., Малярчук О. Аграрна політика II Речіпосполитої і український націоналізм. *Ціннісно-смысловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського націоналізму*: матеріали III Міжнародної наукової конференції, м. Івано-Франківськ, 17–18 листопада 2007 р. / наук. ред. О. М. Сич. Івано-Франківськ, 2007. С. 321–331.
7. Мельник Г. М. Проблема Східної Галичини в політиці Другої Речі Посполитої першої половини 1920-х років у польській та українській історіографії. *Сумська старовина*. Суми: Сумський державний університет, 2002. № 10. С. 88–93.
8. Sprawozdanie stenograficzne z 64 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego w dniu 7 lipca 1919 r. Warszawa, 1919. S. 20.
9. Вербова А. С. Аграрна політика польської держави міжвоєнного періоду та українське питання. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2008. Вип. 18.6. С. 127–134.
10. Коростіль Н. Соціально-економічне становище українського населення у складі Другої Речіпосполитої (1923–1939 рр.). Над Дніпром і Віслою. *Україна і Польща у визвольних змаганнях XIX – початку XX ст.*: матеріали міжнародної наукової конференції, м. Київ, 5 листопада 2003 р. К., 2004. С. 125–136.
11. Коростіль Н. Соціальне становище українських аграріїв Східної Галичини у 20–30-ті роки XX ст. *Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць*: в 2 ч. / відп. ред. В. А. Смолій. К.: Інститут історії України НАН України, 2007. Вип. 16. Ч. 1. С. 44–51.
12. Дудяк О. А. Динаміка соціальної структури і зайнятості польського населення Західної України у міжвоєнний період (20–30-ті рр. XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Л.: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2003. 20 с.

УДК 340.1

ТАРАН Н.Г.

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОНАВСТВА ПРО СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ

У статті поданий короткий історичний нарис розвитку положень про суб'єкт злочину у законодавчих актах різних країн, до яких входили українські території на певному історичному проміжку часу. Виокремлені основні тенденції розвитку цих періодів, зважаючи на розвиток поняття суб'єкт злочину. Також обраний критерій умовної періодизації розвитку вчення про суб'єкт злочину та його основні ознаки: фізичність, осудність та вік кримінальної відповідальності.

Ключові слова: суб'єкт злочину, злочинець, особа, яка вчинила злочин, колективні суб'єкти, законодавчі акти, періоди розвитку, Руска правда.

В статье представлен краткий исторический очерк развития положений о субъекте преступления в законодательных актах различных стран, в которые входили украинские территории на определенном историческом промежутке времени. Выделены основные тенденции развития этих периодов, учитывая развитие понятия субъекта преступления. Также избран критерий условной периодизации развития учения о субъекте преступления и его основные признаки: физичность, вменяемость и возраст уголовной ответственности.

Ключевые слова: субъект преступления, преступник, лицо, совершившее преступление, коллективные субъекты, законодательные акты, периоды развития, Русская правда.

The article provides a brief historical essay on the development of the provisions on the subject of crime in the legislative acts of different countries, which included Ukrainian territories in a certain historical period of time. The main tendencies of development of these periods are outlined, taking into account the development of the notion of the subject of the crime. Also, the criterion for the conditional periodization of the development of the doctrine of the subject of the crime and its main characteristics is selected: physical fitness, conviction and age of criminal responsibility.

Key words: *crime subject, offender, person who committed a crime, collective subjects, legislative acts, periods of development, Russian truth.*

Вступ. Огляд історії розвитку терміну «суб'єкт злочину» надзвичайно важлива частина дослідження суб'єкта злочину, як кримінально-правової категорії в цілому. Історичний розвиток становлення розглядуваного поняття та його новітні тенденції вказують на позитивний та негативний досвід законотворчої діяльності попередніх поколінь та сучасності, що безперечно важливо у подальшому розробленні пропозицій та рекомендацій. Виокремлення такого досвіду зорієнтує як науковців, так і законотворців на найбільш вдалі перспективи вдосконалення положень чинного кримінального законодавства. Все перелічене свідчить про необхідність уважного підходу законодавця до його визначення, а також до визначення його ознак, як додаткових, так і факультативних.

Саме тому, **метою** даної статті є виокремлення найбільш важливих історично-значимих подій для поняття суб'єкта злочину, зважаючи на його законодавче закріплення та спроба сформувати певні історичні періоди його, виокремивши для цього один або кілька критеріїв.

Виклад основного матеріалу. Теоретичні ідеї поняття суб'єкта злочину сягають сивої давнини, зокрема, як і положення більшості наук, знаходять свій початок у філософії Стародавнього світу. Зокрема, перші паростки питання обмеженої осудності сягають вчень Давньої Греції. Теоретичне поняття обмеженої осудності сформульоване в часи розвитку «Золотого століття давньогрецьких полісів». В своїй праці Платон зазначає, що ми не безпідставно визнаємо двоєкими та відмітними одне від одного ці начала: одне з них, за допомогою якого людина здатна мислити, ми назвемо розумним началом душі, а друге, через яке людина закохується, відчуває голод і спрагу, буває захопленою іншими бажаннями, ми назвемо началом нерозумним і прагнучим, близьким другим всілякого роду задоволення та насолоди. Однак ці вчення стосувались лише однієї ознаки суб'єкта злочину – осудності.

Для чіткості варто виокремити зміст та перелік загальних етапів розвитку українського кримінального права. Хоча єдиної точки зору вчених-правознавців на цю проблему немає, адже пропонуються різноманітні критерії, ми вважаємо, що найбільш вдалою та всеохоплюючою є класифікаційна позиція А.В. Савченка, яка створена для гармонізації та безперервності конкретних історичних подій, а саме:

- 1) кримінальне законодавство Київської Русі та земель, що утворилися після феодальної роздробленості (IX – початок XIII ст.);
- 2) кримінальне законодавство в період існування Галицько-Волинського князівства, Литовсько-Руської держави та протягом перебування України під владою Речі Посполитої (перша половина XIII ст. – перша половина XVII ст.);
- 3) кримінальне законодавство в період козацької держави та під час перебування України у складі Австро-Угорської і Російської імперій (друга половина XVII – початок XX ст.);
- 4) кримінальне законодавство періоду творення Української незалежної держави (1917–1921 рр.);
- 5) кримінальне законодавство Української РСР (1921–1991 рр.);
- 6) кримінальне законодавство незалежної України до ухвалення нового КК (1991–2001 рр.);
- 7) сучасне кримінальне законодавство (з 2001 р. і дотепер) [1, с. 42].

Вказана періодизація не дискредитує всі інші, однак, на нашу думку, є найбільш послідовною та вдалою для дослідження розвитку поняття «суб'єкт злочину» в українському законодавстві.

В.К. Гришук зазначає, що об'єктивне дослідження кримінально-правових явищ неможливе без застосування історично-правового методу, який дає можливість розкрити генетичні зв'язки і відносини конкретного об'єкту, реальні умови його становлення і розвитку [1, с. 116]. Відтак, в кожному положення сучасного українського законодавства певним чином відображається елемент минулого.

Безсумнівно, кримінальне право почало своє існування з сивої давнини. Воно існувало та розвивалось разом з людством, однак спочатку передавалось з вуст у вуста, що унеможливило його вивчення. Вважаємо умовним початком існування українського кримінального права з часів Київської Русі. Основними джерелами давньоруського права було звичаєве неписане право. Вчені вважають, що перші пам'ятки, які збереглися є договори Русі і Візантії 907, 911, 944 та 971 рр. В жодному з них поняття злочинця не зустрічається, однак наявна вказівка на «Аще ли кто ...», тобто поняття суб'єкта злочину замінюється займенником «хто» [3].

Під час детального дослідження Руської Правди вбачаємо віддалене поняття суб'єкта злочину. Існувала градація: вільні люди та раби. Поняття вільних людей розгалужується також на холопів та челядинів, матеріальну відповідальність за яких несли їх власники. До рабів-суб'єктів злочинів могли бути застосовані такі заходи фізичного впливу, як побоїв. Також з'явився термін «злочинець». Руський законодавець передбачив кримінальну відповідальність колективних суб'єктів. У випадках вчинення деяких злочинів проти життя та здоров'я покаранню піддавався не лише злочинець, а й його сім'я. Характерною рисою є те, що кримінальну відповідальність несли фізична особа.

Цікавим документом є Судебник 1497 р., дія якого була поширена на більшу територію земель сучасної України. Зважаючи на феодальний суспільний лад, суб'єкт злочину підлягав кримінальному покаранню, яке залежало від тяжкості вчиненого злочину та класового стану злочинця. Були передбачені кримінальні покарання з широкою «вилкою» коливань: починаючи грошовим штрафом, закінчуючи смертною карою.

Устав Ярослава також містив згадку про те, що до осіб, які не досягли 12 років, могли бути застосовані різноманітні кримінальні покарання на рівні з дорослими. Проте до них не могло бути застосоване покарання у вигляді смертної кари. Замість неї призначалося інше покарання [4, с. 29].

В даному документі закріплювалось положення щодо свідомості та волі особи, які можуть бути тимчасово паралізовані, як наслідок вчинене діяння втрачає свій злочинний характер. Якщо ми проведемо аналогію з КК України, то такий стан можна порівняти зі станом афекту: «если кто ударит другого батоном..., а оскорбленный не стерпит того, ткнет мечем, то вины ему в этом нет». В цьому випадку порушена психологічна рівновага розглядалася крізь призму права помсти, тому мова йде про ненастання кримінальної відповідальності [5, с. 23].

Конкретний склад злочину в староруському праві пов'язаний лише з суб'єктами жіночої статі. Зокрема, у Статуті князя Володимира Святославовича розглядається ситуація, при якій «девка дѣтя повѣржеть». Фактично вбачаємо спеціальний суб'єкт злочину – мати дитини.

У Белоцерській статутній грамоті (1488 р.), при детальному вивченні виявилось, що ст. 14 передбачає відповідальність населення місцевості, де було знайдено труп, за ненадання допомоги у відшуванні вбивці, тобто про колективний суб'єкт злочину [6, с. 191].

Судебник 1550 р. вніс у законодавство новий термін суб'єкта злочину. Згідно цього документу у судовому процесі запроваджувалась нова до цього форма судового процесу – «обліхова-ніє» – позасудовий розгляд справи відносно особи, якій висунуто звинувачення у тому, що вона є «завідомо лихим чоловіком» [7, с. 101].

Соборне уложення 1649 року передбачає «зграю людей» в якості суб'єкта злочину (колективний суб'єкт).

Цікавим є збірник «Прав, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.). Саме цей документ вперше роз'яснив поняття «розбійники» – люди, які наносять тілесні ушкодження з метою заволодіти не належними їм майновими благами, таким чином деталізувавши поняття суб'єкта злочину на законодавчому рівні.

Таким чином, для перших двох виділених етапів розвитку кримінального законодавства (законодавство Київської Русі та земель, що утворилися після феодальної роздробленості (IX – початок XIII ст.), законодавство в період існування Галицько-Волинського князівства, Литовсько-Руської держави та протягом перебування України під владою Речі Посполитої (перша половина XIII ст. – перша половина XVII ст.) характерним є відсутність будь-яких вказівок на вік та осудність (неосудність) особи, яка вчинила злочин. Однак, позитивним є поодинокі «вкраплення в законодавство поняття «злочинця» та «особи, яка вчинила злочин».

Кримінальне законодавство періоду козацької держави та під час перебування України у складі Австро-Угорської і Російської імперій (друга половина XVII – початок XX ст.) характеризується тим, що дитина не визнавалась суб'єктом злочину, вікові межі дитинства значені не були, Однак, вказувалось, що малолітство особи триває до досягнення нею 17 років.

Згодом спостерігається градація віку кримінальної відповідальності: особи до 10 років – неосудні; до 17 років підлягали покаранню, але їх вік був пом'якшуючою обставиною. Спостерігаючи початкові прояви диференціації віку кримінальної відповідальності, ми вбачаємо, що питання не вирішувалося в повному обсязі. А поняття «обмежена осудність» та «неосудність» не існували.

Тож, за даного періоду розвитку кримінального закону був визначений мінімальний вік кримінальної відповідальності з 10 років. Поряд з цим, наявна великої кількості нормативно-правових актів, якими по-різному вирішували питання віку кримінальної відповідальності. З подальшим розвитком законодавства встановлено, що неповнолітні (до 16 років) підлягали звільненню від кримінальної відповідальності за вчинені ними суспільно небезпечні діяння.

У першій половині XIX століття психіатричні знання почали більш активно використовувати у судовій практиці. Трансформується головне питання судочинства: з «як покарати?» на «кого покарати?». Відтак, чітко були виділені психічні стани та хворобливі процеси. Паралельно у зв'язку з профілактичним спрямуванням у психіатрії починається вивчення межових станів – неврозів, психопатів, реактивних станів – розвивається «мала психіатрія» [8, с. 303].

Звід законів Російської імперії 1842 р. встановлював, що особи до 10 років визнавалися абсолютно неосудними і не підлягали покаранню; від 10 до 17 років (при встановленні їх умислу та усвідомлення суспільної небезпеки вчиненого) підлягали кримінальній відповідальності і покаранню (окрім каторжних робіт та тілесних покарань). У вказаному нормативно-правовому акті чітко прослідковується так зване «злиття понять»: віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність – з одного боку, та поняття неосудності – з іншого.

Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 р. додатково аргументувалося, що особи віком до 7 років, так само, як і від 7 до 10 років, не достатньо усвідомлюють суспільну небезпеку власних діянь, а тому не підлягають покаранню. Положеннями Уложення зменшився максимальний вік кримінальної відповідальності дітей – з 17 років до 14 років. В перших виданнях Уложення дослідниками було виявлено декілька постанов, на підставі яких стягнення кримінального характеру накладались і на колективні утворення [9, с. 378]. Спостерігається історичне закріплення колективного суб'єкту.

Вказаний документ пізніше (у редакції 1885 р.) передбачав відповідальність єврейської громади за переховування військових утікачів з євреїв (ст. 530). Пізніше було встановлено відповідальність громад за повторний дозвіл на вихід з громади особам, які не можуть забезпечити собі прожиття (харчування) своєю працею і у подальшому були виявлені у жебрацтві. Як кримінальне покарання до таких юридичних осіб застосовувався штраф за кожного втікача, якщо громада сама його не виявила і не видала владі [10].

Отож, для періоду козацької держави та під час перебування України у складі Австро-Угорської і Російської імперій (друга половина XVII – початок XX ст.) спільна ознака – встановлення мінімального віку кримінальної відповідальності – 10 років.

Кримінальне законодавство періоду творення Української незалежної держави (1917–1921 рр.) щодо визначення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, зазнало значних змін. Положеннями Керівних начал з кримінального права РРФСР 1919 р. визначалося, що не підлягають покаранню особи до 14 років, а також неповнолітні у віці від 14 до 18 років, які діяли «усвідомлення суспільної небезпеки власних дій». Таким чином, в 1919 р. мінімальний вік, з якого можлива кримінальна відповідальність, був збільшений до 14 років.

У Росії у той час панували ідеї класичної школи кримінального права. Проблема зменшеної осудності породила в наукових колах Росії ряд гострих дискусій.

Кримінальне законодавство Української РСР (1921–1991 рр.) продовжувалася тенденція щодо визнання 14-річного віку як мінімального віку кримінальної відповідальності. Так, положеннями КК УРСР 1922 р. передбачалося, що покарання не застосовувалось до осіб віком до 14 років, а також до осіб віком від 14 до 16 років, стосовно яких було визнано можливим обмежитись заходами медико-педагогічного характеру.

Для цього характерною є особливість підвищення віку кримінальної відповідальності (16 років), його диференціація в залежності від тяжкості вчиненого злочину: особливо тяжкі злочини – з 14 років.

З утворенням незалежної України у галузі кримінального права постало питання визнання суб'єктами злочинів юридичних осіб. Така позиція вперше в незалежній Україні була запропонована авторами проекту КК України 1998 р. (під керівництвом проф. В. М. Смітєнко). На жаль, подальшого розвитку ця пропозиція не набула та в законодавство зміни внесені теж не були.

Кримінальне законодавство незалежної України до ухвалення нового КК (1991–2001 рр.) ґрунтувалося на положеннях КК УРСР 1960 р., як наслідок зазнало ряд змін і доповнень.

Як зазначає Т.О. Гончар, завершальним етапом розвитку союзного кримінального законодавства стало прийняття в 1991 р. Основ кримінального законодавства Союзу та Союзних республік, які вперше містили окремий розділ «Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх», але в силу політичних обставин вони так і не вступили в силу.

Сучасне кримінальне законодавство (з 2001 р. і дотепер) засновується на положеннях КК України від 05.04.2001 р., в якому вперше в історії розвитку українського кримінального законодавства виділено окремий розділ, присвячений особливостям кримінальної відповідальності неповнолітніх. Кримінальний відповідальності, як і в КК УРСР 1960 р., підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. Особи, що вчинили злочин у віці від 14 до 16 років, підлягають кримінальній відповідальності лише за тяжкі та особливо тяжкі злочини корисливої та насильницької спрямованості, перелік яких наведений у ч. 2 ст. 22 КК України.

Чинне кримінальне законодавство України зберегло традиційний підхід до визнання як суб'єкта злочину виключно фізичної особи, хоча Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13.05.2014 р. № 1261-VII Загальну частину КК України було доповнено новим розділом XIV¹ – «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». На нашу думку, новий розділ необхідно гармонізувати з іншими положеннями КК України.

Як видно з представленого матеріалу, мінливість та динамічність поняття суб'єкта злочину, його ознак та характеристик в українському кримінальному праві достатньо яскраво проявляється в конкретні періоди розвитку держави, що має безпосереднє значення для подальшого його дослідження та вивчення з точки зору сучасних позицій та різноманіття їх напрямлень.

Отже, як **висновок** пропонуємо авторську періодизацію законодавчого закріплення положень про суб'єкт злочину та його ознак, яка охоплює виділені нами часові рамки:

1. Законодавче становлення понять злочинця та особи, яка вчинила злочин (IX – I-ша пол. XVII ст.ст.).

2. Градація віку суб'єктів злочинів (II-га пол. XVII – I-ша пол. XIX ст.ст), від якої прямо пропорційно залежав ступінь кримінального покарання: чим нижчим вік дитини, яка вчинила злочин, тим нижче покарання до неї застосовувалось. Фактично це були одні з перших спроб юридично оформити у кримінальному праві поняття «дитинства», однак чіткі його межі законодавцями у жодному документі цього періоду закріплені не були. Також характерною є відсутністю понять неосудності та обмеженої осудності, що в свою чергу призвело до кримінального колапсу та потребувало негайного вирішення.

3. Виникнення термінів «неосудність» та «обмежена осудність» (I-ша пол. XIX – I-ша пол. XX ст.ст.). Вказані поняття розробляли фахівці в галузі кримінального права та психіатрії. В результаті чого було виділено два критерії: юридичний та медичний (далекі від сучасного розуміння та формулювання). В межах медичного критерію психіатри виділяли лише інтелектуальний момент. Також для даного періоду характерною є відповідальність юридичних осіб (лише за один вид злочину – жебрацтво окремих осіб – відповідала громада). Вбачаємо відмежування ознак суб'єкта злочину: фізичність, вік, осудність, неосудність та обмежена осудність.

4. Юридичне закріплення поняття «суб'єкт злочину» (1917–2001 рр.), поряд з цим законодавець визначає мінімальний вік кримінальної відповідальності суб'єктів злочинів – з 14 років (за окремими видами злочинів) та загальний вік – з 16 років.

5. Нове розуміння суб'єкта злочину та його ознак (2001 р. – сучасність), які закріплені у кримінальному законодавстві. Характерна наявність великої кількості наукових праць про удосконалення поняття «суб'єкт злочину», пропозиції щодо визнання суб'єктом злочину юридичних осіб тощо, жодні з яких законодавцем враховані не були.

Список використаних джерел:

1. Савченко А.В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження: монографія. Київ, 2007. 594 с.
2. Гришук В.К. Кримінальне право України. Загальна частина. Навчальний посібник. Хмельницький, 2005. 570 с.

3. Ахиладжиева И.С. Уголовное право: история и современность. Вопросы Общей части: учебное пособие. Саратов, 2001. 195 с.
4. Байбарин А.А. Уголовно-правовая дифференциация возраста. Москва, 2009. 252 с.
5. Марчак В. Обмежена осудність: психолого-правовий зміст. Чернівці, 2010. 400 с.
6. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства. Т. 2. Москва, 1985. 543 с.
7. Вереша Р.В. Нормативне визначення вини та перспективи вдосконалення інституту вини в кримінальному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 4. С. 98–103.
8. Ганнушкин П.Б. Постановка вопроса о границах душевного здоровья. Ростов на Дону, 1998. С. 291–309.
9. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Лекции : часть общая : в 2 т. Т. 1. Москва, 1994. 381 с.
10. Т.О. Павлова. Історія права. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Правознавство*. 2015. Т. 20. Вип. 2 (27). URL: <http://heraldlaw.onu.edu.ua/article/viewFile/73594/68982>

УДК 340.134

ШВЕДА О.С.

ЛОБІСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ВИД ПРОСУВАННЯ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН

У статті проведено аналіз правової природи та змісту лобістської діяльності, як виду просування інтересів громадян. Досліджуються доктринальні підходи щодо розуміння сутності лобістської діяльності вітчизняних та зарубіжних вчених. Доводиться, що лобістську діяльність слід розглядати, насамперед, в правовій площині. Крім того, в статті надається авторське розуміння поняття «лобістська діяльність» та «просування інтересів громадян».

Ключові слова: інститут лобіювання, лобізм, лобістська діяльність, лобіст, правове регулювання та ін.

В статье проведен анализ правовой природы и содержания лоббистской деятельности как вида продвижения интересов граждан. Исследуются доктринальные подходы к пониманию сущности лоббистской деятельности отечественных и зарубежных ученых. Доказывается, что лоббистскую деятельность следует рассматривать, прежде всего, в правовой плоскости. Кроме того, в статье приводится авторское понимание понятия «лоббистская деятельность» и «продвижение интересов граждан».

Ключевые слова: институт лоббирования, лоббизм, лоббистская деятельность, лоббист, правовое регулирование и др.

The article analyzes the legal nature and content of lobbying activities as a way of promoting citizens' interests. The doctrinal approaches to understanding the essence of the lobbying activity of domestic and foreign scientists are explored. It is proved that lobbying activity should be considered, first of all, in the legal plane. In addition, the author's understanding of the concept of "lobbying" and "promoting the interests of citizens" is given in the article.

Key words: lobbying institute, lobbying, lobbying activities, lobbyist, legal regulation etc.